

ПРОБЛЕМИ ВАЛІДНОСТІ ДЖЕРЕЛ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ

Мельник Ярослав Ярославович,

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права Європейського Союзу
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Статтю присвячено з'ясуванню проблем валідності джерел соціального права в контексті правового моніторингу. Автором ставиться мета стосовно вирішення одного з питань завдань правового моніторингу як інструменту права в контексті додаткового «моніторингового напрямку» – валідності джерел соціального права.

У процесі дослідження автор аналізує статистичні дані та наукові праці стосовно правового моніторингу, джерел (форм) права соціального забезпечення та соціального права, розкриває понятійний апарат валідності.

За результатами дослідження автор статті доходить висновку, що проблеми валідності джерел соціального права в контексті правового моніторингу лежать у площині констатації «валідністю» факту здійснення правового моніторингу стосовно цих джерел (форм) права.

У висновках автор статті акцентує увагу на тому, що, як міра «адекватності», валідність не що інше, як інструмент для аналізу самих «інструментів правового моніторингу» (а) закладених у Законі № 3354–ІХ від 24 серпня 2023 року (тобто перевірки їхнього внутрішнього стану на предмет адекватності та можливості здійснити ефективний правовий моніторинг); а також валідність є (б) інструментом для забезпечення здійснення правового моніторингу стосовно оцінювання адекватності джерел (форм) соціального права. Валідизація джерел соціального права є не що інше, як процес їх правового моніторингу (під час якого такий здійснюється), що дозволяє визначити особливості нормативно-правового акта (як об'єкта валідизації), забезпечити прогнозування реалізації нормативно-правового акта соціального права, стану соціального законодавства (джерел (форм) соціального права) та поведінки учасників правовідносин, які виникають у сфері соціального права.

Автор констатує, що валідність є результатом у контексті «оцінки» джерел (форм) соціального права з погляду проведення правового моніторингу стосовно таких джерел. Це підштовхує до практичного висновку, який полягає в тому, що проаналізований той чи інший нормативно-правовий акт, як джерело (форма) соціального права, має характеризуватися як валідний чи ні. Адже за такого погляду постають якість і ефективність, затребуваність і дієвість нормативно-правового акта соціального права, як і відповідність його предмету правової реальності.

Ключові слова: валідність, правовий моніторинг, джерела (форми) права, соціальні права.

Melnyk Yaroslav. Problems of validity of social law sources in the context of legal monitoring

The article is devoted to clarifying the problems of the validity of sources of social law in the context of legal monitoring. The author sets the goal of solving some of the issues of legal monitoring as a legal tool in the context of an additional "monitoring direction" – the validity of sources of social law. In the course of the research, the author analyzes statistical data and scientific research related to legal monitoring, sources (forms) of social security law and social law, reveals the conceptual apparatus of "validity". Based on the results of the research, the author of the article comes to the conclusion that the problems of the validity of the sources of social law in the context of legal monitoring lie in the plane of ascertaining the "validity" of the fact of legal monitoring in relation to these sources (forms) of law.

Also, in the conclusions, the author of the article focuses on the fact that, as a measure of "adequacy", validity is nothing more than a tool for analyzing the very "legal monitoring tools" (a) laid down in Law № 3354–IX of August 24, 2023 (that is, checking their internal state for adequacy and the possibility of effective legal monitoring); and also, validity is (b) a tool for ensuring the implementation of the legal monitoring itself in relation to the assessment of the adequacy of the sources (forms) of social law. Validation of sources of social law is nothing other than the process of their legal monitoring (in the process of which this is carried out), which allows to determine the peculiarities of the social law (as an object of validation), to ensure the forecasting of the implementation of the social law, the state of social legislation (sources (forms) of social rights) and behavior of participants in legal relations that arise in the field of social law.

The author states that validity is the result in the context of "evaluation" of sources (forms) of social law from the point of view of the chorus of legal monitoring of such sources. This prompts us to a practical conclusion, which is that, whether this or that NPA is analyzed as a source (form) of social law, it should be characterized as valid or lacking such a characteristic. After all, the quality and efficiency, the demand and effectiveness of social law, as well as its powerful conformity to the subject of legal reality, appear under such a view.

Key words: *validity, legal monitoring, sources (forms) of law, social rights.*

Джерела соціального права закладають фундамент нормативно-правового регулювання соціальних прав. Перманентний процес внесення змін до соціального законодавства, як і будь-які інші чинники праворегулятивної нестійкості (збройна агресія, «ковідний режим», внутрішня та зовнішня міграція тощо), безумовно, змінює рельєф соціального правопорядку, який рясніє пробілами нормативно-правового регулювання, що зумовлює потребу задіяння правового інструментарію моніторингового процесу в тих чи тих галузях права. У соціальному праві проведення правового моніторингу спонукає до аналізу сфери соціального законодавства на предмет його відповідності, достовірності його правовій реальності. Тобто проблема окреслюється затребуваністю здійснення аналізу джерел соціального права на предмет адекватності дії нормативно-правового акта (далі – нпа) соціальному праву. Уявляється, що саме за таких умов правовий моніторинг, як інструмент права, здатний виявити конкретні проблеми джерел соціального права, показати їхню здатність застосовувати те чи інше джерело до конкретних правовідносин, що виникли в соціальному праві у кризовий період.

Звісно, проблеми правового моніторингу для правничої науки не є новими. Так, натепер проблемами правового моніторингу переймалися декілька вітчизняних дослідників, серед яких можна згадати А.Б. Гриняка, А.М. Колодія, О.О. Кота, П.Ф. Кулинич, Н.В. Міловську, Н.М. Оніщенко, В.М. Тернавську та деяких інші.

Водночас правовий моніторинг був предметом сучасних монографічних досліджень і збірників наукових праць, а також деяких дисертаційних досліджень. Насамперед привертає увагу збірка наукових статей, присвячених правовому моніторингу, під назвою «Правовий моніторинг і правова експертиза: питання теорії та практики» (Альманах права, спеціальний випуск, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2019 р.) [1]. Не було б зайвим відмітити і монографічне дослідження «Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності» (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 2023 р.) [15]. На рівні дисертаційного дослідження цілком доречно вказати на наукову працю Ю.В. Градової під назвою «Інститут правового моніторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект» (2012 р.) [7]. На рівні наукової статті варто звернути увагу на нещодавню наукову публікацію А.М. Колодія та В.М. Тернавської, які дослідили правовий моніторинг як засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні (наукова стаття, 2023 р.) [10, с. 95–104].

Проте варто зазначити, що всі вищезгадані наукові праці, як і деякі інші дослідження, хоч і є показовими сучасними науковими доробками у сфері правового моніторингу, що розкривають тією чи іншою мірою цілком конкретні аспекти правового моніторингу, однак проблеми валідності джерел соціального права дані дослідження не розкривають.

Торкаючись питань соціального права та соціального законодавства, доречно звернути увагу на стан їх розроблення. Зокрема, проблеми джерел соціального права у вітчизняній правовій науці були частково розкриті деякими вченими-дослідниками. Тут предметно варто вказати на працю О.М. Рим «Трудове право Європейського Союзу та його вплив на розвиток трудового права України» (докторська дисертація, 2021 р.) [18], дослідження М.І. Іншина та М.М. Стефанчук (підрозділ монографії «Національні джерела (форми) права, що забезпечують правове регулювання соціальних відносин у сфері спорту», 2021 р.) [9], праці деяких інших дослідників.

Проте в контексті проблем «валідності джерел (форм) соціального права» досліджень проведено не було. Усе це спонукає до постановки цілком випроданої мети для розв'язання порушеної проблеми.

Метою статті є розгляд проблем валідності джерел соціального права в контексті правового моніторингу. Досягнення цієї мети дозволить вирішити завдання правового моніторингу, як інструменту права, у контексті додаткового «моніторингового напрямку» – валідності джерел соціального права.

У навчальному посібнику з теорії права зазначається, що джерело права – це визнана в конкретному суспільстві офіційна форма (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їх існування [13, с. 51]. У романо-германській правовій сім'ї, до якої належить правова система України, первинними джерелами права вважають нормативно-правові акти, нормативно-правові договори (передусім міжнародні) та загальні принципи права, вторинними – правові звичаї, судову практику та правову доктрину. З них переколивими є судова практика та правова доктрина [4, с. 108]. Різність форм появи, виразу права щонайменше пояснюється різними суб'єктами, які утворюють те чи інше джерело права («правотворчість» – Я. М.). Це дає підстави вважати, що вони мають різну юридичну силу, ієрархію та, вочевидь, сфокусованість на конкретному предметі правового регулювання. Питання правового моніторингу таких джерел теж буде характеризуватись особливостями.

Натепер проблема джерел соціального права пов'язана не тільки з їхньою можливістю піддаватись достовірності та відповідності щодо правового моніторингу, але й на рівні понятійного апарату.

Зокрема, у великій юридичній енциклопедії не міститься поняття «джерела соціального права». Натомість міститься енциклопедична довідка про «джерела права соціального забезпечення». Очевидно, це пов'язане з галузевим рівнем «права соціального забезпечення» та новою галуззю права – «соціального права». Де у праві суцільного забезпечення термін «джерела права соціального забезпечення» подається у двох позиціях – з формальної та матеріальної. Так, у формальному аспекті – це сукупність загальновідомих і внутрішньооб'єктованих форм установлення та вираження нормотворчими органами загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють соціально-забезпечувальні відносини. А як формальні такі джерела, згідно з енциклопедичною довідкою, включають питання 2 елементів, як-от: (а) спосіб вираження правових норм як нормотворча діяльність уповноважених суб'єктів; (б) зовнішня форма вираження правових норм як результат такої діяльності [5, с. 159]. У посібнику із «соціального права» уживається термін саме «джерела соціального права». Його розуміють як нормативно-правові акти, як зовнішню форму правотворчої діяльності компетентних державних й уповноважених органів, інших суб'єктів, для врегулювання галузевих суспільних відносин [3, с. 19]. Отже, джерела права впливають із правотворчої діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX (далі – Закон № 3354-IX від 24 серпня 2023 р.), «правотворча діяльність» – це діяльність, що здійснюється суб'єктом, визначеним у ст. 4 цього Закону, де серед цілей такої діяльності визначено: (1) планування розроблення й ухвалення (видання) нпа; (2) розроблення проєктів нпа; (3) ухвалення (видання) нпа; (4) ведення обліку нпа; (5) здійснення правового моніторингу (курсів і скорочення власні – Я. М.) [16].

Отже, об'єктом правотворчої діяльності охоплюються джерела соціального права на етапі (а) планування й ухвалення нпа

соціального права; (б) розроблення проєктів нпа соціального права; (в) видання нпа соціального права; (г) ведення обліку нпа соціального права; (д) здійснення правового моніторингу нпа соціального права.

На підтвердження наявності соціального аспекту у правовому моніторингу стосовно джерел соціального права варто звернути увагу на працю І.Д. Шутака «Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу» (наукова стаття, 2014 р.) [21, с. 47–57]. За результатами дослідження вчений дійшов висновків, що «<...> прогностичний метод (як складова частина діяльності у процесі здійснення правового моніторингу – Я. М.) складається із соціально-правових методів збору та вивчення одиничних фактів, статистично-математичних способів, засобів експертних оцінок, тобто емпіричних прийомів <...>» [21, с. 56]. Наявність таких методів, на нашу думку, є природною тому, що право є соціальним явищем, а все, що «моніториться» завдяки праву та на підставі права, перебуває у правовому полі. А самі собою «процеси збору та вивчення фактів» стосовно джерел соціального права під час здійснення правового моніторингу мають бути відповідними та достовірними, затребуваними й адекватними.

За таких обставин для проведення правового моніторингу, як складової частини правотворчої діяльності, важливо звернути увагу передусім на особливості джерел соціального права, а потім на інститут правового моніторингу.

До особливостей джерел соціального права відносять такі: (1) поєднання декількох рівнів правового регулювання: централізованого, місцевого та локального, що є однією з головних особливостей методу соціального права; (2) беруться до уваги положення аналогічних правових актів інших країн для узгодження соціального законодавства, ураховуються особливості правового регулювання відносин із соціального захисту у країнах ЄС. Як зазначають автори посібника, така тенденція свідчить про узгодження сфери соціального захисту населення з міжнародно-правовими стандартами; (3) на відміну від більшості галузей права, у соціальному праві галузевої кодифікації законодавства не проведено, хоча деякі передумови

для цього вже існують; (4) множинність; (5) серед джерел соціального права особливе місце належить актам Міністерства соціальної політики України; (6) значна міра диференціації правового регулювання; (7) комплексність [3, с. 19]. Отже, такі особливості характеризуються неординарною формою.

Водночас у ст. 67 Закону № 3354-ІХ від 24 серпня 2023 р. визначено, що «правовий моніторинг» є систематичною комплексною контрольною діяльністю, яка спрямована на відстеження, аналіз і оцінювання реалізації ухвалених нормативно-правових актів щодо: (1) *уведення їх у дію в повному обсязі* (набрання нормативно-правовими актами чинності, реалізації норм права, викладених у їхніх перехідних положеннях, ухвалення (видання) підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію нормативно-правових актів, щодо яких проводиться правовий моніторинг); (2) *досягнення запланованих цілей* нормативно-правового регулювання, їхнього впливу на суспільство та (або) на окремі соціальні групи, сектори чи галузі, а також визначення соціальних, правових, політичних, економічних, екологічних, адміністративних і (або) інших можливих запланованих наслідків чи виявлення незапланованих наслідків (курсів власний – Я. М.) [16]. Отже, досягнення «цілей» для джерел соціального права є важливою та фундаментальною основою правотворчої діяльності, поєднаної із законними та правовими інтересами. Навіть більше, «досягнення цілей» нормативно-правовим актом як формою та джерелом права має здійснюватись не тільки завдяки правовому моніторингу, але й питаннями відповідності й адекватності нпа соціального права правовій реальності.

Варто мати на увазі й те, що у філософії права зазначається, що аналіз правової реальності дає змогу виділити такі форми буття права, що в сукупності виражають динаміку правової реальності: (а) світ ідей: ідея права; (б) світ знакових форм: правові норми та закони; (в) світ взаємодій між соціальними суб'єктами (правове життя) [22, с. 139]. Отже, соціальна складова частина правової реальності існує зі звичаями та законами, ідеями права. Тут же

уявляється і те, що питання «придатності» ідей, звичаїв і законів для соціальної складової частини залишається відкритим.

Отже, якщо ознакам права притаманні «регулятивність, нормативність, соціальна цінність, загальнообов'язковість, формальна визначеність, системність, зв'язок із державою, процедурність, вираз міри свободи і справедливості, компромісний характер» [14, с. 95–96], то очевидним постає і те, що правовий моніторинг, як правотворча діяльність, має здійснюватись і стосовно джерел соціального права на такому рівні ознак, якими характеризується не тільки саме право, але й в контексті «відстеження», «аналізу» й «оцінки реалізації» джерел соціального права на предмет щонайменше досягненням джерелом соціального права запланованих нпа цілей – праворегулятивного, правоконтрольного, правозабезпечувального тощо характеру.

Проте варто взяти до уваги деякі дані про стан дотримання соціальних прав в Україні.

Зокрема, М.Д. Лазарева, посилаючись на дані Державної служби статистики України, стосовно дотримання права на працю у проведеному нею дослідженні зазначає, що «<...> заборгованість із виплати заробітної плати працівникам протягом року зросла на 276,7 млн грн (або на 11,7%) і станом на 1 січня 2019 р. становила 2,645 млрд грн. У структурі заборгованості з виплати заробітної плати на кінець 2018 р. більшу частину боргу (1455,0 млн грн) мали економічно активні підприємства (установи й організації), які вчасно не виплатили заробітну плату 90,5 тисячам своїх працівників. Проте Урядом не вжито системних заходів із метою подолання проблеми. Моніторинг Уповноваженого засвідчив, що, незважаючи на зростання, що прогресує, заборгованості із заробітної плати, у 2018 р. не відбулося жодного засідання Комісії з питань погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат <...>» [12].

М.В. Савчин, коли йдеться про захист соціальних прав адміністративним судом, доходить висновку, що «<...> захист прав людини завжди є інформацією про наявність очевидних проблем у правовій системі <...>» [19, с. 98]. А ексголова Верховного Суду Валентина Данішевська у вітальному

слові на конференції, присвяченій захисту соціальних прав, зазначила, що «<...> лише у 2019 р. до місцевих адміністративних судів надійшло майже 73 тисячі позовних заяв у спорах щодо реалізації публічної політики у сфері праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян. Левову частку з них становлять позови щодо обов'язкового державного пенсійного страхування – приблизно 50 тисяч справ, а це 68% усіх соціальних спорів <...>» [8, с. 11].

Л.М. Князькова в дослідженні проблем захисту соціальних прав громадян України на шляху до європейської інтеграції доходить висновку, що «<...> однією з найважливіших проблем, що виникають під час реалізації основних прав і свобод, зокрема і соціальних, є питання про сфери їхнього застосування, а також обсяг свободи у змісті кожного з переліку прав. На жаль, конституційні норми відображають переважно опосередкований тип діяльності держави в соціальній сфері. Не сформульована чітка і пряма відповідальність держави перед людиною і громадянином, а також індивіда перед державою <...>» [11, с. 168].

Резюмуючи, доречно звернути увагу на публікацію Ю.Г. Барабаша. Учений у своїй публікації зазначає, що натепер (2016 р., на час публікації) «<...> конституційна доктрина соціальної держави потребує свого нового дихання <...>». Адже у вітчизняному конституційному судочинстві склалась ситуація, коли можливий вибір лише між двома діаметрально різними підходами. «Зокрема, – зазначає автор, – з одного боку, існує заборона будь-якого перегляду в бік зменшення соціальних виплат, ліквідації пільг і гарантій, а з іншого – наявний дозвіл на повну дискрецію законодавця у проведенні політики у сфері соціального захисту» [2].

Отже, беручи до уваги очевидний дисбаланс, спричинений слабкою спроможністю держави забезпечити реалізацію реґламентованих соціальних прав, постає за очевидне, що джерела соціального права за різними критеріями поставлених цілей не досягають належних результатів.

Очевидно, що за таких обставин суто юридичних інструментів на рівні «ознак» не досить для забезпечення належного

правового регулювання, як і для здійснення «правового моніторингу». Це пов'язано з тим, що те чи те «джерело соціального права» має передусім піддаватись оцінюванню за визначеними критеріями в моніторинговій діяльності на предмет не стільки відповідності ознакам, скільки «валідності».

Звісно, саме собою питання валідності та права, їх співвідношення та дотичності одне до одного, у сучасній вітчизняній правовій доктрині не порушувалось. Однак зі змісту визначень про джерела (форми) права, джерела соціального права, а також питань стосовно «правового моніторингу» постає за очевидне їхня взаємопов'язаність на рівні оцінки, яка спроможна показати якість джерела (форми) соціального права та його зв'язок із правовою реальністю (точніше – соціальної складової частини правової реальності у формі вираження звичаїв, законів, правових ідей). Саме ця «оцінка відповідності» («оцінювання на відповідність джерела (форми) права»), як уявляється, лежить у критерії «валідності». Тому для з'ясування по суті «валідності нпа джерел соціального права» доречно ґрунтовніше зупинитися на з'ясуванні поняття та змісту феномену валідності у праві, зокрема і стосовно джерел соціального права.

Так, у «Словнику української мови» слово «валідність» позначається як «<...> достовірність, надійність інформації» [20, с. 41]. А згідно з довідковою інформацією з іншої енциклопедії, термін «валідність» тлумачиться ширше й означає «<...> міру адекватності дослідницьких інструментів (методик проведення експериментів, процедур вимірювання, тестів тощо) тим завданням, для вирішення яких вони створені <...>» [6].

Отже, аплікуючи ситуацію на порушену проблему, як міра «адекватності» валідність, очевидно, постає для правового моніторингу засобом та інструментом, що здатні забезпечити правовий моніторинг.

Водночас процес встановлення й оцінювання валідності називають валідизацією [6]. До речі, «<...> основою валідизації є перевірка відповідності між результатами застосування інструменту й іншим незалежним чином отриманими фактами поведінки об'єкта досліджень. <...> Ана-

ліз валідності є неодмінною складовою частиною застосування інструменту дослідження. Висока валідність свідчить про те, що з'ясовані за допомогою інструменту особливості об'єкта дослідження справді мають стосунок до розуміння та прогнозування його (об'єкта) стану та поведінки <...>» [6].

Дотичний до валідності та до правового моніторингу такий інструмент демократії, як «соціальний діалог», адже заснований на схожих процесах моніторингу та результатах дотичних до валідності. Зокрема, у ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI (далі – Закон № 2862-VI від 23 грудня 2010 р.) визначено, що соціальний діалог здійснюється між сторонами соціального діалогу відповідного рівня у формах: обміну інформацією; консультацій; узгоджувальних процедур; колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод [17]. Як бачимо, соціальний діалог також охоплюється критерієм валідності.

Отже, правовий моніторинг і валідність, валідизація є схожими процесами, що передбачають досягнення схожої мети, яка полягає у встановленні відповідності, достовірності, адекватності визначених процесів, наслідків, станів тощо. Проте для правового моніторингу валідність може бути використана як додатковий інструмент для забезпечення ефективного правотворчого процесу, здійснення ефективного правового моніторингу. А коли йдеться про те чи те джерело права, валідність, обслуговуючи інститут правового моніторингу, утворює можливість, наприклад, предметно дослідити «джерела соціального права», за результатами здійснення такого моніторингу констатувати валідність того чи того джерела соціального права чи ні.

Отже, зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що валідність є засобом демонстрації адекватності, надійності та достовірності інформації, яка міститься в нпа, за результатами проведення правового моніторингу. По суті, валідність є методологічним прийомом з'ясування «життєздатності» нпа, на предмет його застосовності.

У контексті правового моніторингу самі собою проблеми валідності джерел соціального права лежать у площині

констатації факту забезпечення проведення правового моніторингу джерел (форм) соціального права. Тут правовий моніторинг якраз і виступає належним і ефективним правовим інструментом виявлення проблем правозастосування соціального законодавства. Будучи інструментом для аналізу правового моніторингу, валідність проявляється на рівні Закону № 3354–ІХ від 24 серпня 2023 р. за результатами (а) перевірки внутрішнього стану джерел соціального права на предмет адекватності та можливості здійснення ефективної правореалізації (тут вона постає як процес і як факт); а також, валідність проявляється як (б) інструмент для забезпечення здійснення безпосередньо правового моніторингу на предмет оцінювання у процесі його застосування адекватності джерел (форм) соціального права.

Також за допомогою валідності можна оцінити та показати результат правозастосування джерел (форм) соціального права, що охоплюється правотворчим процесом, згідно зі встановленими моніторинговими правилами, за Законом № 3354–ІХ від 24 серпня 2023 р.

За результатами здійснення правового моніторингу, проаналізований той чи той нпа як джерело (форма) соціального права має характеризуватися як валідний чи як такий, що не є валідним.

Беручи до уваги вищезазначене, вважаємо за доцільне доповнити Закон № 3354–ІХ від 24 серпня 2023 р. терміном «валідність нормативно-правового акта», під яким варто розуміти міру встановлення адекватності нормативно-правового акта в ході здійснення правового моніторингу на предмет надійності та достовірності інформації, яка міститься в нпа.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альманах права. Правовий моніторинг і правова експертиза : питання теорії та практики. Випуск 10. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2019. 368 с.
2. Барабаш Ю.Г. Беззахисні права чи необґрунтовані сподівання? *Голос України*. 5 травня 2016 р. URL: <http://www.golos.com.ua/article/268300> (дата звернення: 25.07.2024).
3. Бориченко К.В., Гудзь А.О. Соціальне право : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2023. 101 с.
4. Велика українська енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О.В. Петришин (гол.) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія. Київ : Видавництво «Людмила», 2020.
6. Право соціального забезпечення / редкол. : М.І. Іншин (гол.) та ін. 2020. 912 с.
7. Валідність / А.П. Горбачик. *Енциклопедія сучасної України* / редкол. : І.М. Дзюба та ін. ; НАН України ; НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-32984> (дата звернення: 26.07.2024).
8. Градова Ю.В. Інститут правового моніторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2012. 204 с.
9. Данішевська В.І. Вітальне слово голови Верховного Суду. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4 вересня 2020 р. Київ, 2020. С. 11–13.
10. Забезпечення соціальних прав у спорті : монографія / за заг. ред. М.І. Іншина, Я.Я. Мельника. Київ : Освіта, 2021. 200 с.
11. Колодій А.М., Тернавська В.М. Правовий моніторинг – засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 95–104.
12. Князькова Л.М. Захист соціальних прав громадян України на шляху до європейської інтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 2. С. 163–170. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_2/25.pdf (дата звернення: 26.07.2024).
13. Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 51–53. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/13.pdf (дата звернення: 26.07.2024).

14. Теорія держави і права : посібник для підготовки до іспитів / Д.В. Лук'янов та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2018. 196 с.
15. Теорія держави і права. Державний іспит / Ю.М. Оборотов та ін. Харків : Одиссей, 2010. 256 с.
16. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності : монографія / за заг. ред. О.О. Кота та ін. Київ : Алерта, 2023. 268 с.
17. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 26.07.2024).
18. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (дата звернення: 26.07.2024).
19. Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу та його вплив на розвиток трудового права України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Львів, 2021. 35 с.
20. Савчин М.В. Юридична аргументація рішень адміністративних судів та конструювання соціальних прав. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4 вересня 2020 р. Київ, 2020. С. 94–99.
21. Словник української мови. Т. 2. Київ : Наукова думка. 2021. 975 с.
22. Шутак І.Д. Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 47–57. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/149771ff-dc26-45d3-a1b2-7de3d82b7178/content> (дата звернення: 26.07.2024).
23. Філософія права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / О.Г. Данильян та ін. ; за ред. О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2017. 208 с.